

Узагальнено-особові конструкції як незалежний тип односкладних речень в лінгвоісторіографічному аспекті

О. Й. Бурковська

Донбаський державний педагогічний університет

Paper received 08.08.17; Accepted for publication 12.08.17.

Анотація. Стаття присвячена проблематиці узагальнено-особових речень у синтаксичній науці. Була представлена історія розвитку поглядів учених на специфіку такого типу речень з метою визначити чи є подібні конструкції незалежним типом односкладних речень. Описані форми дієслова, якими може бути виражений головний компонент узагальнено-особових речень. Показані схожості досліджуваних конструкцій з іншими типами односкладних речень, а сам означено-особовими та неозначено-особовими. Вказані непродуктивні форми узагальнено-особових речень поряд з типовими формами.

Ключові слова: синтаксис, односкладне речення, узагальнено-особове речення, головний член, форма дієслова.

Вступ. Односкладні речення становлять значний фрагмент синтаксису слов'янських мов. Граматична проблема односкладності / двоскладності речення виходить далеко за межі власне синтаксичної теорії. Це значною мірою лінгвософська проблема, яка глибоко корениться в природі людського спілкування, оскільки думку формує не слово само по собі, як номінативна одиниця, а адресоване слово, тобто предикативна одиниця, що вимагає зворотної реакції. Тому ця проблема виходить на взаємодію мови та мислення, мови та мовлення, на зіставлення історичної та сучасної інтерпретації синтаксичних явищ [1, с. 86].

У системі дієслівних форм є такі, які здатні позначити особу не тільки визначену, але й особу будь-яку. «Будь-яка особа» означає можливість включення в число виконавців дії і самого мовця, тому значення узагальненості найбільш яскраво проявляється у формах теперішнього часу і слабшає аж до зникнення у формах минулого й майбутнього часу, звідси обмеження парадигми за часом [2, с. 76].

Короткий огляд літератури по темі. Необхідно відзначити, що серед лінгвістів немає єдиного погляду на питання виділення в особливий тип узагальнено-особових речень, тому що значення узагальненої особи не має специфічного морфологічного способу вираження, а за формою головний член узагальнено-особових речень збігається з головним членом означено- і неозначено-особових конструкцій. Проте врахування особливої семантики, яку несе головний член розглянутих речень, особливостей вживання та специфіки парадигми цих конструкцій дає підставу виділити зазначені структури в особливий тип односкладних речень. Заслугують на увагу наукові погляди Д. М. Овсяннико-Куликовського, О. М. Пешковського, О. С. Мельничука, В. В. Виноградова, О. О. Юдіна, С. А. Овчарука, О. М. Галкіної-Федорук, О. Г. Руднева, О. Ф. Кулагіна, О. С. Скоблікової, Е. Н. Алсуф'євої, Н. С. Валгіної, П. О. Леканта, В. В. Бабайцевої, О. Б. Сиротиніної, Д. М. Шмельова, А. К. Федорова, О. М. Гвоздєва, А. П. Загнітка та інших синтаксистів.

Мета роботи – представити погляди вчених на проблематику виділення узагальнено-особових конструкцій у окремий тип односкладних речень.

Для дослідження даної теми було використано актуалістичний метод, як метод праць із лінгвістичної історіографії, історичний та порівняльний. Основними матеріалами наукової розвідки стали підручники

з синтаксису української та російської мов XIX – XX ст.

Виклад основного матеріалу. Багато науковців тлумачили узагальнено-особові речення або об'єднуючи, або зіставляючи з іншими типами односкладних речень.

Д. М. Овсяннико-Куликовський першим звернув увагу на специфіку узагальнено-особових речень, але не виділяв їх в окрему синтаксичну категорію. Він порівнював названі конструкції з неозначено-особовими у групі відносно-безсуб'єктних структур і зазначав, що «особа у відносно-суб'єктних реченнях виражається не визначено, а узагальнено» [3, с. 170–174].

Засновник учення про односкладні речення О. О. Шахматов узагальнено-особові речення в окремий тип односкладних конструкцій не виділяв, а розглядав їх у складі неозначено-особових речень.

У 30-ті роки XX століття узагальнено-особові речення, нарівні з неозначено-особовими, були визнані О. М. Пешковским як особливий тип, що посідає проміжне місце між особовими й безособовими реченнями [4, с. 166].

У односкладних дієслівно-особових реченнях особа діяча не має самостійного словесного оформлення. Але в них, на відміну від безособових речень, писав О. М. Пешковський, «особа і число дієслова зберігає своє звичайне значення» [5, с. 375], у них завжди в наявності співвіднесеність головного члена з трьома особами дієслівної дії, що представляють собою, за словами С. В. Сятковського, «реальний суб'єкт дії, або денотат головного члена» [6, с. 269].

Крім того, О. М. Пешковський зіставляв узагальнено-особові односкладні речення з неозначено-особовими і кваліфікував обидва типи конструкцій як близькі, але різні на тій підставі, що узагальнено-особові мають особливий узагальнюючий відтінок [5, с. 157].

На думку О. С. Мельничука, форма 2-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу – це первинна форма вираження головного компонента узагальнено-особового речення і саме на її ґрунті в слов'янських мовах після виділення з індоєвропейської прамови було сформовано узагальнено-особові конструкції, що функціонували в «контекстах типу повчань і наказів, які звертались до великих груп слухачів, і до осіб, відсутніх при розмові, але стилістично оформлювались так, ніби адресувались кожному слухачеві окремо, що посилювало їх вплив на індивідуальну свідомість» [7, с. 100].

мість слухачів» [7, с. 150]. Усі інші форми реалізації головного компонента так званих узагальнено-особових речень він пов'язував із більш пізнім еволюційним етапом і кваліфікував як такі, що утворилися за аналогією на семантичних засадах узагальненості дії, тобто можливості її співвіднесення з будь-якою особою [7, с. 150].

Порівнюючи узагальнено-особові односкладні речення з означено-особовими, В. В. Виноградов указував, що значення форм дієслів 2-ї особи більш неозначене й широче, на відміну від дієслів 1-ї особи однини та множини, в яких навіть при переносному вживанні чітко зберігається відношення до конкретного суб'єкта мовлення. Форми 2-ї особи абстрактніші за форми 1-ї особи. Втрачаючи пряме відношення до співрозмовника, вони отримують узагальнене значення [8, с. 459].

Як позначається у праці С. А. Овчарука, до складу узагальнено-особових речень слід зараховувати не тільки конструкції з дієвідмінювано-дієслівним головним компонентом, а й з іменниковим, інфінітивним та з головним компонентом категорії стану. Автор обґрунтовує цю пропозицію семантичною специфікою узагальнено-особових речень, і вважає, що дія, стан чи ознака, виражені цими реченнями, «абстрагуються від конкретних осіб і узагальнюють усі особи, усіх людей взагалі або всіх членів даного людського колективу, що перебувають чи можуть бути в однакових умовах..., а отже, й мають бути узагальнені в часі, а також повинні кваліфікуватися як неминучі, необхідні, можливі чи неможливі» [9, с. 15].

Поряд з так званою типовою формою вирізняються непродуктивні форми узагальнено-особових речень. О. М. Галкіна-Федорук, О. Г. Руднев, О. Ф. Кулагін та інші виділяють:

- узагальнено-особові речення з дієсловом у формі 2-ї особи однини і множини наказового способу. Такі речення не виражають накази або прохання до 2-ї особи, а виражають настанови, що обов'язкові й для самого мовця: *Не родись красив, а родись щастлив; Пальці ей в рот не клади* [10, с. 282-284].

- речення з присудком у формі однини минулого часу (чоловічого роду), наприклад: *Целился в ворону, а попал в корову*. З деякою долею узагальнення вживається у функції присудка форма 3-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу, наприклад: *Говорит добро, а творит зло* [10, с. 282].

- речення, головний член яких виражений дієсловом у формі 3-ї особи множини типу *Решетом воду не носят; Цыплят по осени считают* [11, с. 156].

Однак з цим погоджуються не всі лінгвісти, пояснюючи свою позицію тим, що специфічний компонент узагальнено-особових речень – ознака особової причетності будь-якої особи до спостережень, які утворюють зміст цих речень – не властивий реченням, головний член яких представлений «незалежним» дієсловом у формі 3-ї особи множини. Завдяки вживанню форми 3-ї особи множини, типізовані життєві ситуації характеризуються в них «відсторонено» від мовця і його співрозмовника – як узагальнення чужого, а не свого досвіду. Абстрактна узагальнююча семантика речень типу *Цыплят по осени считают* ніяк не пов'язана з граматичним значенням моделі, що

лежить в їх основі. О. С. Скоблікова вважає, що граматичне вираження цієї семантики досягається вживанням дієслівного присудка у формах теперішнього або (рідше) майбутнього часу, за допомогою яких у російській мові можуть формуватися повідомлення про стійкі, закономірні зв'язки між явищами – при будь-якому структурно-семантичному типі речень. Використання цих речень у прислів'ях та приказках можливо завдяки їх переносному значенню й афористичному характеру, що стилістично підсилюють узагальнення [12, с. 111].

Категорію узагальненості Е. М. Алсуф'єва кваліфікувала як споріднену з категоріями означеності та неозначеності особи. Об'єднуючим фактором для всіх трьох категорій вона вважала однакове морфологічне вираження головного компонента, а також можливість уведення до структури зазначених речень особового займенника, який, на її думку, і засвідчує, що «узагальнена семантика виникає, розвивається, існує на рівні означеності 1-ї та 2-ї граматичної особи». Дослідниця запропонувала окремі семантичні варіанти цих конструкцій: узагальнено-означено-особове та узагальнено-неозначено-особове речення, семантика яких співвіднесена з будь-якою, кожною особою, однак формальне вираження їхнього головного компонента відповідає формам головного компонента означено-особової та неозначено-особової конструкцій [13, с. 25].

З. К. Тарланов аргументує існування узагальнено-особових речень тим, що такі речення «характеризуються функціональною та жанровою обмеженістю: своїм існуванням вони завдячують здебільшого одному жанру – прислів'ям»; що «позачасова направленість дій присудкових форм – це те загальне, що тісно пов'язує узагальнено-особове речення з прислів'ям». Надалі автор відмічає також, що «дієслівна форма, яка виступає в ролі головного члена узагальнено-особового речення, не входить до парадигматичного ряду часових форм дієслова», і, нарешті, «узагальнено-особові речення на відміну від більшості інших типів односкладних речень практично не зустрічаються без другорядних членів [14, с. 86].

Для речень, у яких узагальненість діяча, представленого формою 3-ї особи множини, поряд із терміном «узагальнено-особові», В. В. Бабайцева пропонує термін неозначено-узагальнені, «тому що за формою вони збігаються з неозначено-особовими, а за семантикою є неозначено-узагальненими» [15, с. 100].

Досліджуючи широкий фактичний матеріал, О. С. Скоблікова до числа узагальнено-особових відносить також речення з головним членом, представленим формою 1-ї особи множини, якщо в їх змістовній структурі є сема «узагальненість», «особиста причетність мовця до того, що повідомляється, та його досвід» [12, с. 112]. Цю концепцію розвинули та доповнили у своїх працях О. Б. Сиротиніна, Д. М. Шмельов, А. К. Федоров та інші вчені, додавши до критерію узагальнюючого значення речення з головним членом, представленим дієсловами у 1-й та 2-й особі однини, наприклад: *Что посеешь, то и пожнешь; Моя хата скраю, ничего не знаю*.

Дійсно, подібні речення використовуються у виразах народної мудрості: прислів'ях, приказках, за-

гадках, крилатих виразах і т. п. Але, на зауваження О. М. Гвоздева, у цих реченнях вбачають узагальнення, що залежить не від граматичних особливостей речення, а від їх використання, і тому дані конструкції не є узагальнено-особовими [16, с. 88].

Спираючись на той факт, що узагальнено-особові речення не мають специфічної морфологічної форми дієслова, В. С. Юрченко відзначав: «В них дієслово не має своєї особової форми, а повторює дієслівні форми інших односкладних речень, перш за все означено-особових та неозначено-особових», а, отже, робить висновок автор, «Узагальнено-особові речення – це неяскарий, розмитий тип односкладних речень» [17, с. 250].

Умови формування узагальнено-особових речень, які визначають їх граматичну семантику проявляються і в тому, що форми дієслова, які опинилися в позиції головного члена, актуального значення часу не мають: дієслівні форми характеризуються позачасовістю, вони маркують дію, що не пов'язана з моментом мовлення, яке є результатом попереднього досвіду самого мовця або певного колективу людей. Узагаль-

нюючий характер класифікуючої діяльності людей, обов'язковість і незаперечність представленого в реченнях стану справ обумовлює функціонування таких речень в прислів'ях і приказах [4, с. 158]. Типові синтаксичні моделі узагальнено-особових речень утворюють у мові ядро односкладних дієслівних речень, комунікативним призначенням яких виступає реалізація дії неозначеної та узагальненої особи, що входить у структуру виражених суджень у вигляді уявлень. Узагальненість особи пов'язана з порушенням прямого відношення дії до дійової особи [18, с. 528].

Висновки. Проведений аналіз праць багатьох лінгвістів дозволяє зробити висновок, що незважаючи на те, що узагальнено-особові речення не мають своєї синтаксичної форми, а їхній структуро-творчий компонент збігається за формами з компонентами інших типів односкладних речень, узагальнено-особові речення є незалежним структурно-семантичним типом односкладних речень в українській та російській мовах, що потребує подальшого ретельного вивчення з використанням різних підходів та методів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брицин В. М. Односкладні речення слов'янських мов у функціонально-граматичному та етнолінгвістичному аспектах / В. М. Брицин // Мовознавство. – 2003. – № 2–3. – С. 86–95.
2. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка / О. Б. Сиротина. – М.: Высш. шк., 1980. – 142 с.
3. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – СПб.: Изд-во И. Л. Овсяннико-Куликовской, 1912. – 322 с.
4. Казарина В. И. Современный русский синтаксис: структурная организация простого предложения: Учебное пособие / В. И. Казарина. – Елец: ЕГУ им. И. А. Бунина, 2007. – 329 с.
5. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 1934. – 342 с.
6. Сятковский С. И. Неопределенно-личные предложения в современных славянских языках / С. И. Сятковский // Славянская филология. – 1963. – Вып. 5. МГУ. С. 267–297.
7. Мельничук О. С. Развитие структуры слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1966. – 324 с.
8. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. – М.–Л.: Учпедгиз, 1947. – 718 с.
9. Овчарук С. А. Узагальнено-особові речення в українських прислів'ях: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Овчарук. – Херсон, 1956. – 16 с.
10. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык. Синтаксис / Е. М. Галкина-Федорук – М.: Учпедгиз, 1958. – 568 с.
11. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – М.: Высш. шк., 1973. – 328 с.
12. Скобликова Е. С. Современный русский язык: Синтаксис простого предложения / Е. С. Скобликова. – М.: Просвещение, 1979. – 236 с.
13. Алсуфьева Э. Н. К вопросу о так называемых одноставных обобщенно-личных предложениях / Э. Н. Алсуфьева // XIX Герценовские чтения. Филологические науки: Тезисы докладов. – Л.: Изд-во ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1966. – С. 25–28.
14. Тарланов З. К. Есть ли в русском языке обобщенно-личные предложения / З. К. Тарланов // Филологические науки. – 1972. – № 3. – С. 86–91.
15. Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – М.: Просвещение, 1981. – 271 с.
16. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. Ч. II. Синтаксис. 3-е издание / А. Н. Гвоздев. – М.: Учпедгиз, 1968. – 343 с.
17. Юрченко В. С. Простое предложение в современном русском языке / В. С. Юрченко. – Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1972. – 274 с.
18. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ «ВКФ» «БАО», 2011. – 992 с.

REFERENCES

1. Brytsyn V. M. Monosyllabic sentences of Slavonic languages in the functional grammatical and ethnolinguistical aspects // *Movoznavstvo*, 2003, No. 2-3. P. 86–95.
2. Sirotinina O. B. Lectures on Syntax of the Russian language. – Moscow: Vysshaya shkola, 1980, 142 p.
3. Ovsianiko-Kulikovskiy D. N. Syntax of the Russian language. – Saint Petersburg: Pub. house of I. L. Ovsianiko-Kulikovskaia, 1912, 322 p.
4. Kazarina V. I. The modern Russian syntax: structural organization of the simple sentence. – Elets: Elets I. A. Bunin State University, 2007, 329 p.
5. Peshkovskiy A. M. Russian syntax in a scientific light. – Moscow: Uchpedgiz, 1934, 329 p.
6. Siatkovskiy S. I. Indefinite-personal sentences in the modern Slavonic languages // *Slavianskaia filologiya*, 1963, Ed. 5, pp. 267–297.
7. Mel' nichuk O. S. Development of the Slavonic sentences' structure // *Naukova dumka*, 1966, 324 p.
8. Vinogradov V. V. The Russian language. – Moscow–Leningrad: Uchpedgiz, 1947, 718 p.
9. Ovcharuk S. A. Generalized-personal sentences in the Ukrainian proverbs. – Kherson, 1956, 16 p.
10. Galkina-Fedoruk E. M. The modern Russian language. Syntax. – Moscow: Uchpedgiz, 1958, 568 p.
11. Valgina N. S. Syntax of the modern Russian language. – Moscow: Vysshaya shkola, 1973. – 328 p.

12. Skoblikova E. S. The modern Russian language: Syntax of the simple sentence. – Moscow: Prosveshchenie, 1979, 236 p.
13. Alsuf'eva E. N. To the question of so-called one-member sentences // XIX Gertsenovskie chteniya. Filologicheskie nauki: Tezisy dokladov, Leningrad: Pub. house of Leningrad A. I. Gertsen State Pedagogical Institute, 1966, pp. 25–28.
14. Tarlaov Z. K. Is there generalized-personal sentences in the Russian language // Filologicheskie nauki. – 1972. – № 3. – P. 86–91.
15. Babaytseva V. V., Maksimov L. Yu. The modern Russian language. Syntax. Punctuation. – Moscow: Prosveshchenie, 1981, 271 p.
16. Gvozdev A. N. The modern Russian literary language. – Moscow: Uchpedgiz, 1968, 343 p.
17. Yurchenko V. S. Simple sentence in the modern Russian language. – Saratov: Privolzhsk publ. house, 1972, 274 p.
18. Zagnitko A. P. Theoretical grammar of the modern Ukrainian language. Morphology. Syntax. – Donetsk: ALR “VKF” “BAO”, 2011, 992 p.

Generalized-personal constructions as independent type of one-member sentences in ligvohistoriographical aspect

O. I. Burkovska

Abstract. The article is dedicated to the problem of generalized-personal sentences in the syntactic science. The historiographical investigation of scientists' views development on the specific character of such type one-member sentences as generalized-personal ones was presented to determine whether such constructions are independent type of one-member sentences. The verb forms expressing the main component of generalized-personal sentences were described. The similarities of the constructions studied to other types of one-member sentence, definite-personal and indefinite-personal ones in particular were shown. Unproductive forms of generalized-personal sentences together with typical forms are pointed.

Keywords – *the Syntax, one-member sentence, generalized-personal sentence, the main part, the form of the verb.*

Обобщенно-личные конструкции как независимый тип односоставных предложений в лингвистикографическом аспекте

O. И. Бурковская

Аннотация. Статья посвящена проблематике обобщенно-личных предложений в синтаксической науке. Была представлена история развития взглядов ученых на специфику такого типа предложений с целью определить, являются ли подобные конструкции независимым типом односоставных предложений. Описаны формы глагола, которыми может выражаться главный компонент определенно-личных предложений. Показаны сходства изучаемых конструкций с другими типами односоставных предложений, а именно определенно-личными и неопределенно-личными. Указаны непродуктивные формы обобщенно-личных предложений наряду с типовыми формами.

Ключевые слова – *синтаксис, односоставное предложение, обобщенно-личное предложение, главный член, форма глагола.*